

Een archeologisch bureau-onderzoek voor de Stelling van Den Helder, gemeente Den Helder (N.-H.)

N. van Malssen

ARC-Rapporten 2007-76

Groningen
5 juni 2008
ISSN 1574-6887

Colofon

Een archeologisch bureau-onderzoek voor de Stelling van Den Helder,
gemeente Den Helder (N.-H.)

ARC-Rapporten 2007-76
ARC-Projectcode 2007/195

Opdrachtgever
Gemeente Den Helder, projectleider dhr. J.A. van 't Hof
Bevoegd gezag
Gemeente Den Helder
Beheer en plaats van documentatie
Archaeological Research & Consultancy

ARCHIS nummer bureau-onderzoek
24809

Tekst
N. van Malssen
Afbeeldingen
B. Schomaker
Redactie
N. van Malssen

Status
definitieve versie

Autorisatie — C.G. Koopstra

Uitgegeven door
ARC bv
Postbus 41018
9701 CA Groningen

ISSN 1574-6887

Groningen, 5 juni 2008

Een recente lijst van de ARC-Rapporten is te vinden op www.arcbv.nl

1 Inleiding

1.1 Aanleiding voor het onderzoek

Aanleiding tot het uitvoeren van het archeologisch bureau-onderzoek vormt de voorgenomen herinrichting van de Stelling van Den Helder. Het onderzoek richt zich op de eerste fase van dit plan, dat betrekking heeft op de verbindingswal of liniedijk tussen de forten Lasalle (ook bekend als fort Erfprins) en l'Ecluse (fort Dirksz Admiraal) in Den Helder. De realisatie hiervan zal leiden tot de versterking van de aanwezige bodemopbouw en het potentieel hierin aanwezige bodemarchief. Met het oog op de Wet op de archeologische monumentenzorg (in werking getreden op 1 september 2007) is archeologisch onderzoek voorafgaand aan de werkzaamheden noodzakelijk. Dit is in opdracht van de gemeente Den Helder uitgevoerd door Archaeological Research & Consultancy (ARC bv) en bestaat in eerste instantie uit een bureau-studie. Het archeologisch onderzoek is uitgevoerd conform de eisen die gesteld worden in de Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie (KNA), versie 3.1.¹

1.2 Ligging van het onderzoeksgebied

De liniedijk tussen de twee zojuist genoemde forten bevindt zich langs de oostzijde van de bebouwde kom van Den Helder, gemeente Den Helder (afb. 1). De eerste fase van het project strekt zich uit over een dijktraject met een lengte van circa 512,5 meter. De breedte van het opnieuw in te richten gebied bedraagt 105 meter.

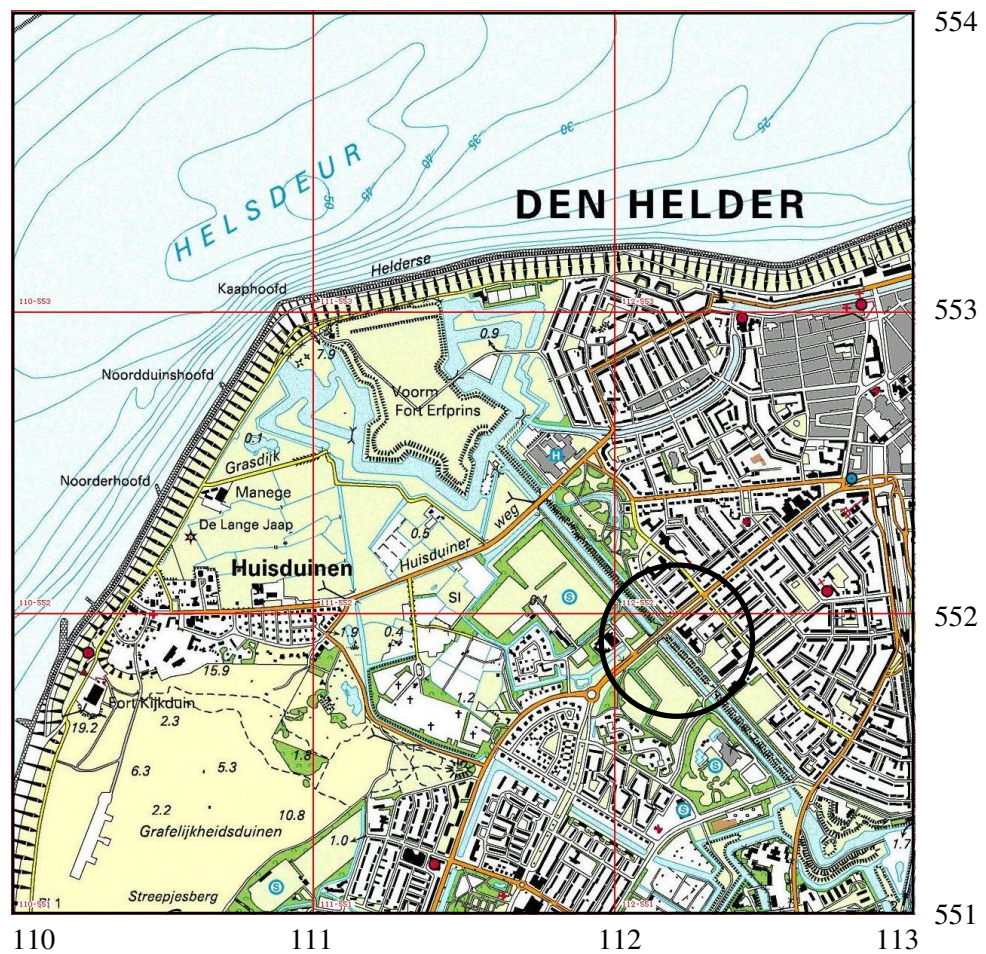
1.3 Objectgegevens

Provincie	Noord-Holland
Gemeente	Den Helder
Plaats	Den Helder
Toponiem	Stelling van Den Helder
Kaartblad	14B
Coördinaten	112.050/552115 (N) 111.990/552.060 (NW) 112.320/551.665 (Z) 112.390/551.725 (ZO)
Periode	Nieuwe Tijd
Type object	Verbindingswal/liniedijk
Type bodem	Kunstmatige ophoging

1.4 Doel van het onderzoek

Doel van het bureau-onderzoek is het verkrijgen van inzicht in bekende en te verwachten archeologische waarden in en om het plangebied. Op basis van de verworven informatie wordt een archeologisch verwachtingsmodel voor de onderzoekslocatie opgesteld. Aan de hand van de op deze wijze verkregen gegevens wordt vastgesteld of er archeologische resten in het plangebied aanwezig (kunnen) zijn,

¹De inhoud van de KNA kan worden geraadpleegd op www.sikb.nl.

Legenda

Onderzoekslocatie

Afbeelding 1 Topografische kaart van de onderzoekslocatie (omcirkeld) en omgeving, voorzien van RD-coördinaten. Bron: Topografische Dienst Nederland.

wat de potentiële aard en omvang hiervan is en of de voorgenomen werkzaamheden in het plangebied eventueel een bedreiging vormen voor het bodemarchief. Indien dit het geval is wordt geadviseerd op welke wijze hiermee in het vervolgtraject van de plannen rekening dient te worden gehouden.

1.5 Werkwijze

Voor een bureau-onderzoek wordt bronnenmateriaal uit diverse disciplines geraadpleegd en geïntegreerd tot een archeologisch verwachtingsmodel. Gegevens met betrekking tot bekende en te verwachten archeologische waarden worden onder meer ontleend aan Archis. Dit is het digitale archeologische informatiesysteem voor Nederland, waarin onder meer de Archeologische Monumenten Kaart (AMK) en de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW) zijn opgenomen. Om inzicht te krijgen in de aardwetenschappelijke opbouw van het plangebied worden geomorfologische, geologische en bodemkundige kaarten geraadpleegd. Hierbij wordt getracht, informatie te verkrijgen met betrekking tot bekende verstoringen in de oorspronkelijke bodemopbouw. Voor een overzicht van de historische en subrecente situatie van het plangebied wordt gebruik gemaakt van topografisch-historisch kaartmateriaal. Tenslotte worden – voor zover aanwezig – de resultaten van voorgaand archeologisch onderzoek in de omgeving van het onderzoeksterrein nagezien op relevantie en bruikbaarheid.

2 Resultaten

2.1 Aardwetenschappelijke waarden

Het onderzoeksterrein is gesitueerd in de fysisch-geografische regio het noordelijk zeeleigebied, dat zich uitstrekt over het noordelijke deel van de provincies Groningen en Friesland, de Waddeneilanden en de kop van Noord-Holland. Onder de Holocene afzettingen (vanaf ca. 9.000 v. Chr.) ligt een pakket dekzand, dat tot de Formatie van Boxtel behoort. In de kop van Noord-Holland komt onder het dekzand de Eem Formatie voor (Berendsen 2005, p. 183).

De Holocene afzettingen zijn vooral fluviatiel en bestaan uit de Formaties van Peize en Urk (matig grof tot uiterst grof zand, matig grindhoudend en plaatse-lijk met kleilagen) en de Formatie van Appelscha, dat echter geen kleilagen heeft (De Mulder et al. 2003, pp. 318–320). De Formatie van Boxtel bestaat uit zeer fijn tot matig grof, zwak tot sterk siltig en kalkloos tot kalkhoudend zand. Dit zand is vanaf het Midden-Pleistoceen (ca. 400.000 v. Chr.) tot in het Holoceen afgezet door wind en kleine rivieren (De Mulder et al. 2003, p. 346). In de kop van Noord-Holland is dit gebeurt na ca. 50.000 v. Chr., omdat deze laag op de Eem Formatie ligt, die is gevormd gedurende het Laat-Pleistoceen (ca. 100.000 – ca. 50.000 v. Chr.). De Eem Formatie bestaat uit matig fijn tot zeer grof zand en klei (De Mulder et al. 2003, p. 311).

Vanaf het Holoceen komen in de regio diverse sedimentaire milieus voor, waarbij het gaat om lagunaire en getijdenmilieus als estuariene milieus: de Formatie van Naaldwijk. Deze formatie is complex en bestaat uit meerdere laagpakketten. De formatie bestaat uit zeer fijn tot matig fijn zand en sterk zandige tot zwak siltige

klei. Daarnaast speelt de Basisveen Laag van de Formatie van Nieuwkoop een rol (De Mulder et al. 2003, p. 313–315). Vanaf ongeveer 1000 v. Chr. ging de zee een grotere rol spelen, omdat deze ver landinwaarts doordrong. Hierdoor erodeerde de veenlaag en/of werd het veen bedekt door een dikke laag klei. Het noordelijk zeekeleigebied is dus vrijwel geheel gevormd na ca. 1.000 v. Chr. De vorming ging door tot in de Middeleeuwen (Berendsen 2005, p. 184–185).

2.2 Archeologische waarden en historische situatie

De kop van Noord-Holland kent geen lange bewoningsgeschiedenis. Dit hangt waarschijnlijk samen met veenvorming (Formatie van Nieuwkoop) en met de invloed van de zee. Er zijn geen aanwijzing voor bewoning in de prehistorie (Louwe Kooijmans et al. 2005) of in de Romeinse Tijd. In de regio is pas vanaf de vroege Middeleeuwen op beperkte schaal sprake van bewoning. Den Helder zelf is ontstaan in de 16e eeuw. Tegen het einde van de 16e eeuw werd het gebied rond Den Helder bedijkt en werden polders aangelegd, wat de bewoonbaarheid significant deed toenemen. Al snel werd Den Helder één van de belangrijke zeehavens van de Republiek.

In het begin van de 19e eeuw besluit Napoleon (Nederland is inmiddels *de facto* onderdeel van het Franse keizerrijk) tot de aanleg van een werf en een tweetal forten om de marinehaven te verdedigen: de Stelling van Den Helder is een feit. Rond 1825 werd de Stelling aangevuld met de liniedijk tussen de twee forten. In de tweede helft van de 20e eeuw verloor de Stelling haar militaire functie. De liniedijk werd aangepast, waardoor het grondlichaam voor een groot deel nog aanwezig is, maar het oorspronkelijke profiel is verdwenen. In de 20e eeuw zijn delen van de Stelling doorsneden met wegen. Dit is ook het geval in het onderzoeksgebied, waar de liniedijk wordt doorsneden door de Middenweg.

Volgens de Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW) hebben Den Helder en omgeving een zeer lage archeologische trefkans (zie afb. 3). De verschillende onderdelen van de Stelling zijn volgens de kaart van KennisInfrastructuur Cultuurhistorie (KICH; www.kich.nl, zie afb. 3) archeologische monumenten. Uit de kadastrale kaart van 1832 (www.watwaswaar.nl, zie afb. 2) blijkt dat er in het plangebied geen andere structuren aanwezig waren dan de liniedijk. Een topografische kaart uit ca. 1900 (www.kich.nl) laat een zo goed als identieke situatie zien. In de loop van de 20e eeuw is het gebied achter de liniedijk bebouwd. Dit geldt deels ook voor de zone buiten de liniedijk. De dijk zelf is, afgezien van de weg die haar doorsnijdt, niet structureel veranderd sinds de aanleg in het begin van de 19e eeuw.

3 Samenvatting en aanbevelingen

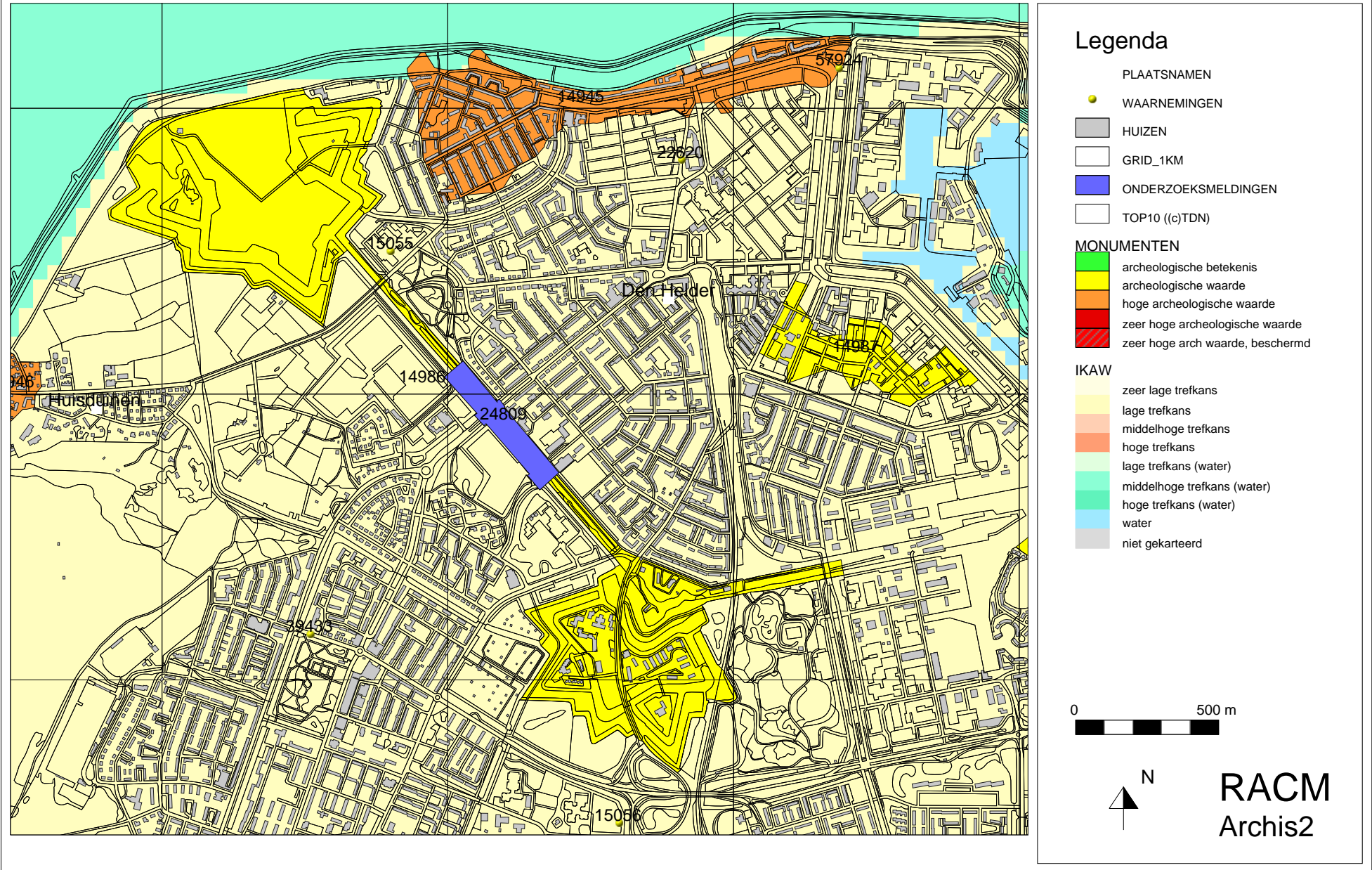
Op basis van de bij het bureau-onderzoek verkregen informatie kan een archeologisch verwachtingsmodel voor het plangebied worden opgesteld. De kop van Noord-Holland is onderdeel van het noordelijk zeekeleigebied. Duizenden jaren lang had de zee hier vrij spel, waardoor de regio onderdeel uit maakte van het waddengebied en de waddeneilanden. Dit maakte bewoning en ontginning van dit

Afbeelding 2 De onderzoekslocatie (wit omcirkeld) op een topografische kaart uit ca. 1900. Bron: www.kich.nl.

gebied problematisch. In de aanwezige duinen ontstonden in ieder geval vanaf de 9e eeuw kleine nederzettingen. De inwoners leefden vooral van de visvangst. In de 16e eeuw werden dijken aangelegd en polders gecreëerd, waardoor het gebied beter bewoonbaar werd. Den Helder werd vanaf het begin van de 17e eeuw een belangrijke (militaire) haven. Deze functie heeft de stad tot op heden. In het begin van de 19e eeuw werden twee forten en een liniedijk aangelegd om de haven te verdedigen. Eén van de verdedigingstactieken was inundatie. Dit heeft er toe geleid dat direct buiten de forten en langs de liniedijk tot halverwege de 20e eeuw geen bebouwing heeft plaatsgevonden.

Op basis van het bureau-onderzoek kan geconcludeerd worden dat de kans dat er bij het uitvoeren van de geplande werkzaamheden archeologische vindplaatsen worden verstoord minimaal is. Volgens de IKAW is de trefkans zeer laag. Er zijn in de directe omgeving van het plangebied geen vondstmeldingen gedaan en er zijn, anders dan de liniedijk zelf, geen archeologische monumenten aanwezig. Aanvullend archeologisch onderzoek op de locatie is daarom niet nodig.

Afbeelding 3 Archeologische verwachtingswaarden, monumenten en waarnemingen in de omgeving van de onderzoekslocatie (blauw).
Bron: Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM)/Archis II, 8 oktober 2007.

Literatuur

Berendsen, H.J.A., 2005. *Landschappelijk Nederland. De fysisch-geografische regio's*. Assen.

Louwe Kooijmans, L.P., P.W. van den Broeke, H. Fokkens, A. van Gijn et al. (red.), 2005. *Nederland in de prehistorie*. Amsterdam.

Mulder, E.F.J. de et al., 2003. *De ondergrond van Nederland*. Groningen/Houten.